

“Ermeni Meselesi”, ilk defa, XIX. Yüzyıl sonlarına doğru, Avrupa gazetelerinin bazı siyasi yazarları tarafından ortaya atılmıştır. Mesele, sonra, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşları sonunda imzalanmış olan Yeşilköy ve Berlin Antlaşmalarının maddelerinde yer almak suretiyle, milletlerarası siyasi bir terim haline gelmiştir. Bu antlaşmalarda, İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından ortaya atılan bu mesele diğer bazı Avrupa devletleriyle Amerika Birleşik Devletleri’nce de desteklenmiştir.

Ermeni meselesi, aynı devletler tarafından, daha önce ortaya atılan ve bölgelerinde çoğunluğu teşkil ettikleri için, bunları Osmanlı Devletinden koparmak gayesine yönelik, Sırp, Yunan ve Bulgar meseleleri gibi değerlendirilmek istenmiştir. Hâlbuki **Türkiye Ermenileri, Türk hâkimiyetine girdikten sonra iddia edildiği gibi, hiç bir zaman, büyük bölgele itibariyle çoğunlukta olmamışlardır.** Ancak, onların, grup grup çoğunlukla olduğu bazı küçük bölgeler de vardı. Bununla beraber çoğu yerde, Ermeni-Türk karışımı köylerin sayısı da büyük bir yekûn tutmakta idi.. Ancak, müslümanların Avrupa’da yaşamalarına imkan verilmediği hatta protestan Hristiyanların takibe uğradığı tarihlerde, Hristiyan Türk Ermenileri, Türk-İslâm kanun ve kaideleri çerçevesi ve Türk hoşgörüsü içinde, hiç bir zaman rahatsız edilmeden, aynı zamanda devlete sadık olarak, sakin, müreffeh ve mutlu bir hayat yaşıyorlardı. Osmanlı arşiv belgelerinde, mahkeme kayıtlarında, hattı Batılı seyyahların seyahatnâmelerinde, Türklerin, devlet olarak, millet olarak, Ermeni toplumuna karşı, Türkler için de görülen, günlük olağan olaylar dışında, hiç bir kötü hareketine rastlanmaz. Aksine, devletin, Ermeni toplumunun varlığını devam ettirmek ve onları teşkilatlandırmak için tedbirler aldığını görüyoruz. **NİTEKİM, FATİH SULTAN MEHMET, İSTANBUL’U ALDIKTAN SONRA, BURSA EVEK’İNİ İSTANBUL’A GETİRTEREK, ONU, ERMENİ TOPLUMUNA PATRİK TAYİN ETMİŞTİ.**

Bundan başka, Kanunî Sultan Süleyman devrinde, bilhassa Doğanadolu’da Ermenilerin topluca bulundukları nahiye, köy ve mahallelerde, onların devlet katında her türlü işlerini ve şikâyetlerini takip etmek için, kendilerine, “**melik**” adı verilen temsilci ve idareciler tayin edildiğini de görüyoruz. Osmanlı arşiv belgelerinden bu meliklerin, o birimin Ermenileri tarafından seçildiklerini, sonra kadıların arzı ile merkezi hükümet tarafından tayin edildiklerini öğreniyoruz. Ancak bu melikler, diğer hristiyan toplumları ile Türk toplumunun nahiye, köy ve mahalle kethüdaları karşılığı olup, onlar gibi görev yapıyorlardı.

Bu şekilde Osmanlı devleti, müslüman olsun hristiyan olsun, bütün teb’asına düzenli, ahenkli ve sağlam bir idare sağlamıştı. Bu idare ve düzen, batılı devletlerin Osmanlı devleti ile ilişki kurmaları ve Türkiye’deki hristiyan toplumlarla doğrudan temasa geçmelerine kadar devam etmiştir. Fakat bu ilişki kurulduktan sonra, Türk-hristiyan toplumu ahengi bozulmaya başlamıştır. İşte “**Ermeni Meselesi**”nin ortaya çıkmasında, Fransa’nın rolü burada başlamaktadır.

Fransa, bu konudaki rolünü, çok yönlü faaliyetleriyle ortaya koymuştur. Bu faaliyetleri, genel olarak, altı ayrı grupta toplayabiliriz:

1. **Elçilik ve Konsolosluklar**
2. **Ticaret**
3. **Seyyahlar**
4. **Misyoner ve Dinî Kuruluşlar**
5. **İhtilallerin Getirdiği Yeni Fikirler**
6. **Yayınlar**

Yolu ile yapılan faaliyetler.

Sırasıyla bu faaliyetlere girmeden önce, konunun nasıl sunulacağım belirtelim. Ermeni Meselesi, XIX. Yüzyıl sonlarında ortaya çıktığına göre, bu *faaliyetler, başlangıçtan Ermeni Meselesinin ortaya çıktığı tarih arasında* sınırlandırılacaktır. Bu süre uzun olduğu için, konu genel olarak ele alınacak ve bu arada önemli bazı hadiselerle değinilecektir. Aynı zamanda meseleye karışan diğer Avrupa devletlerinin bazı faaliyetlerine de zaman zaman yer verilecektir. Sonra “*Ermeni Meselesi*”nin nasıl ortaya çıktığı belirtilecektir. Bildirimiz kısa bir değerlendirme ile sona erecektir.

Şimdi, **Fransa’nın Elçilik ve Konsolosluk faaliyetleriyle konuya giriyoruz.**

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilk ilişkiler, **Kanunî Sultan Süleyman’ın**

Fransa'ya ticarî imtiyazları içeren bir ahidname vermesiyle, 1535 yılında başlamıştır. Fransızlar buna **"Kapitülasyon"** adını vermişlerdi. Kanunî, bu kapitülasyonu, Fransa'yı Alman imparatoru Şarlken'e karşı desteklemek için vermişti. Bazı tarihçiler bu kapitülasyonu, bir ittifak antlaşması olarak kabul ederler. Kanunî Sultan Süleyman ise bunu, bir dostluk ve ticaret antlaşması olarak görmekte idi.

Bu yüzden bu antlaşma ile Fransa'ya İstanbul'da daimi bir elçi bulundurma ve Türkiye'de serbestçe ticaret yapma hakkı verilmişti.

Kanunî Sultan Süleyman tarafından Fransa'ya verilen bu kapitülasyon, 1740 yılına kadar, diğer bütün Osmanlı padişahları tarafından sürekli olarak yenilenmiş, bu tarihten sonra ise, artık yenilenmeyip, süreklilik kazanmıştır.

Diğer taraftan, 1579 yılından itibaren İngiltere, 1612 yılında Hollanda ve daha sonra Avrupa'nın diğer birçok devletleri, Türkiye'de ticaret yapma ve İstanbul'da elçi bulundurma hakkını elde ederek, kapitülasyonlara sahip olmuşlardır.

1. **FRANSIZ ELÇİLERİ**, 1552 yılına kadar, Osmanlı devleti hakkında tam bilgi sahibi olamadıkları için, kendileri gibi katolik olan Venedik'in elçilik raporlarından faydalanmışlardır. Sonra zamanla bizzat kendi müşahadelerine dayanan raporlar göndermeye başlamışlardır. Bu raporlar, bugün, Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde dosya ve kartonlar halinde muhafaza edilmektedir. Bunlar, tarih sırasına göre muhtelif tasniflere tabi tutulmuştur.

Bu arşivde, konumuzla dolayısıyla ilgili ilk vesika, 1581 tarihli dosyalarından biri içindedir. İmzasız ve tarihsiz olan fakat kâğıdı aynı devreye ait bu vesikada, Osmanlı devletinin artık gerilemeye yüz tuttuğu, İstanbul'dan başlamak üzere devlet içindeki bütün azınlıklar ve bunların devlete karşı sadakat dereceleri yazılmakta ve sonra, aynen, "eğer doğudan İran, batıdan İspanya ve Avusturya, içerden de bu azınlıklar birlikte harekete geçtikleri takdirde, bu devletin kısa zamanda yok olacağı" belirtilmektedir.

Bu vesikanın içeriği doğrultusunda Fransa'nın, çoğu zaman, Osmanlı devletine karşı dostça olmayan davranışlarda bulunduğu, elçilik ve konsolosluk raporlarında sık sık görülmektedir. Nitekim XVII. Yüzyıl başlarında yerleştirildiklerini sandığımız Kudüs ve Halep konsolosları, IV. Murat ve IV. Mehmet zamanlarında bölgedeki ayrılıkçı grupları tahrik etmişlerdi. Bu yüzden her iki devirde, Fransa ile ilişkiler, bir müddet askıya alınmıştır. **Buna rağmen Fransa bu konudaki tutumunu bırakmamış, aksine, devletin zayıf olduğu zamanlarda daha da ileri gitmiştir.**

Bu konuda Fransa'nın, XVIII. Yüzyılda, elçilik ve konsolosluk faaliyetleri, Osmanlı devletinin ekonomik ve siyasi bakımlardan gerilemesine paralel olarak daha da artmıştır.

XIX. Yüzyıla gelince, Fransa'nın, Türkiye'de, İstanbul'daki elçisinden başka muhtelif yerde yirminin üzerinde konsolosu bulunuyordu. Bunlardan sadece **Kudüs, Halep, İzmir, Selanik, Trabzon, Erzurum** ve o zaman küçük bir kaza olan ve Maraş'a bağlı **Zeytun** konsolosluklarını belirtmekle yetiniyoruz.

Konumuzla ilgili olarak, **Trabzon, Erzurum ve Zeytun konsolosluk** raporları hayli dikkat çekmektedir. Zeytun Konsolosluk raporları ile ilgili 1825 yılına ait bir dosya bulunmaktadır. Bununla Zeytun **Ermenilerinin devlete karşı iki defa isyan etmelerinin sebebi daha iyi anlaşılmaktadır.** Diğer taraftan, Trabzon ve Erzurum Konsoloslarının, 1841 yılından başlayan raporlarında da, Ermeni meselesinde, Ermenilerin nasıl tahrik edildiklerini, bilhassa katolik Ermenilerin nasıl desteklendiğini, kendilerine Fransa tarafından hangi yollarda güvence verildiğinin örneklerini görmek mümkündür. Diğer konsoloslukların raporları da incelendiğinde aynı tür faaliyetlerin tespit edileceğinden şüphemiz yoktur.

Ermeni meselesinde diğer devletlerin elçilik ve konsolosluk faaliyetleri yönünden rolüne bir misal olmak üzere, 1840 yıllarında Erzurum'da, Fransız konsolosluğunun yanı sıra İngiliz, Rus ve İran konsoloslukları ile Amerika Birleşik Devletlerinin bir temsilciliğinin bulunmakta olduğunu da belirtmek yerinde olacaktır.

2. **TİCARET FAALİYETLERİ**

Bu konuda Fransız konsolosluk raporlarının çoğu şifreli olduğu için, Ermeni meselesi konusunda tüccarların faaliyetlerini ayrıntıları ile takip edemiyoruz. Fakat batılı devletlerin ticari faaliyetlerinde, çoğu zaman, Rum, Ermeni ve Yahudi Türk vatandaşlarından yararlandıkları, onları aracı olarak kullandıkları bilindiğine göre, Fransız tüccarların, bilhassa XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca Ermenilere bu konuda telkinlerde bulunmuş olduklarını söylemek hatalı olmaz.

3. **SEYYAHLAR**

Türkiye’de ilk Fransız seyyahı olarak, aynı zamanda elçilikle görevlendirilmiş olan ve 1548 yılında, İstanbul’dan İran’a gidip gelmiş olan **Gabriel d’ Aramon**’u görüyoruz. Daha sonra, muhtelif tarihlerde, çok sayıda Fransız seyyahının Türkiye ve İran’a seyahat yapmış olduklarını tespit ediyoruz. Bu seyyahlar, özellikle, XVII. Yüzyıl başlarından itibaren Türkiye’deki azınlıklar, bu arada Ermeniler ve onların yaşadıkları yerler hakkında bilgi vermişlerdir. Bu seyyahların, XVII. Yüzyıl başlarında, Paris’te açılan **“Doğu Diller Okulu”**nda Türkçe öğrenmiş olabilecekleri dikkate alınır, bunların, doğrudan gezdikleri yerlerde azınlıklarla ilişki kurdukları düşünülebilir.

4. MİSYONER VE DİNİ KURULUŞLARIN FAALİYETLERİ.

Fransa’nın Türkiye’de misyonerlik ve dinî kuruluşlar faaliyetlerine ilk defa ne zaman başlamış olduğunu bilemiyoruz. Bununla beraber, Fransa’nın, Ortadoğu’da bu konudaki faaliyetleri hakkında bir kitap yayınlanmıştır. Orada, bu tür faaliyetlerin tamamını bulmak mümkündür. Diğer taraftan, 1682 yılında Erivan, Erzurum ve Bitlis’te Fransız misyonerleri bulunduğu göre, bu faaliyetlerin, XIV. Louis zamanında, Fransa’ya Türkiye’deki katolikleri himaye hakkı verildiği zaman başlamış olduğunu tahmin edebiliriz. Ancak, Fransa’nın Türkiye’deki misyoner ve dinî kuruluşları teşkilatı değil, konumuz yönünden, bunların faaliyetleri bizi ilgilendirmektedir. Bu bakımdan biz, bu kuruluşların faaliyetlerini ele alacağız.

Bu konuda, Paris’te 15 günde bir yayınlanan ve idaresi Katolik Papazlar elinde bulunan **“La Terre Sainte” (Kutsal Yerler)** adlı gazetenin 1875-1878 yıllarına ait sayılarında hayli bilgi verilmektedir. Gazete, özellikle Kudüs, Filistin ve Lübnan’daki olaylar üzerinde duruyor. Bu arada, Türkiye’nin çeşitli yerlerinde geçen olaylara da yer veriyor. Gazetenin çeşitli sayılarında Fransa’nın, Papalıkla işbirliği yaparak, Türkiye’deki Katolik Ermenileri nasıl desteklediğini, onların nasıl tahrik ettiğini, Katolik Ermeni dinî liderlerinden hangilerinin Fransa’da dinî eğitim görmüş olduklarını, bunların Türkiye ile ilgili mektuplarını, görmek mümkündür. Ayrıca, yine aynı sayılarında, **Gregorien ve Katolik Ermenilerin nasıl birbirlerine düşürüldüklerini, Küpelian** adı verilen Ermenilerin devlete sadık olduklarını, buna karşılık Katolik Ermenilerin, nasıl devletle karşı karşıya getirildiklerini, nasıl tahrik ve teşvik edildiklerini görmek gerekir. Türkiye’de **“evek”** derecesinde katolik papazlara gönderildiği anlaşılan aynı gazete, bunlardan başka, Fransız ve diğer Hristiyan devletlerin misyonerlik faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan **Fransızların Adana ve Maraş** bölgesindeki faaliyetleri dikkati çekmektedir.

Gazetenin, konumuz bakımından en önemli yanı da, **“Ermeni Meselesi”** deyiminin, Türkiye’de Katolik Ermenilerle Küpelian Ermenileri arasındaki mücadele dolayısıyla, 30 Kasım 1875 tarihli sayısında kullanılmış olmasıdır.

5. İHTİLALLERİN GETİRDİĞİ YENİ FİKİRLER.

Fransız ihtilalleri’nin getirdiği yeni fikirlerin, Türk idaresindeki azınlıklara, özellikle Asya yakasındakilere, XIX. Yüzyıl başlarından itibaren tesir etmeye başladığını tahmin ediyoruz. **Ermeni milliyetçiliği, özellikle üst kademedeki katolik Ermeniler tarafından başlatıldığı ve bunların birçoğunun Fransa’da dinî eğitim gördüğü bilindiğine göre, Fransa’nın bu konuda rol oynamış olduğu düşünülebilir.** Fakat daha ayrıntılı bilgi verebilmek için bu konuda ayrı bir araştırma yapılması gerekir.

6. YAYINLAR

Fransa’nın Ermeni Meselesi’nde rolü, en açık bir şekilde, **Fransa’da yapılan yayınlarda izlenmektedir. Bu konuda, 1604-1877 yılları arasında Fransa’da Türkiye, Ermeniler ve Hayali Ermenistan konusunda yayınlanmış olan 200 kadar kitap ve makale fişlenmiştir.** Bunlar hakkında bir değerlendirme yapılmakla beraber, yine de bu konuda kararı sayın dinleyici ve okurlara bırakıyor ve tarih sırasına göre bazı kitapların başlıklarını alıyorum:

1604-1699 tarihleri arasında yayınlanmış-olan kitaplardan bazılarının başlıkları:

1. Kudüs, Kıbrıs, Ermenistan (Çukurova) ve Civarlarının Genel Tarihi (1604).
2. *“Doğu ile Yeni İlişki” başlığı altında, “Pers, Ermeni vs.nin din hükmet ve adetleri” hakkında (1671).*
3. *1631-1634 yılları arasında Türkiye’de seyahatte bulunan taverniar’ın Seyahatnamesi (1676).*
4. *1682 sonrasında Fransız Cezvit Misyonerleri’nin Erivan, Erzurum ve Bitlis’teki faaliyetlerinin verilerine göre yazılmış olan, “Halihazırda Ermenistan’ın Durumu” (1694).*

1699-1700 yılları arasında yayınlanmış olan kitaplar:

1. *“Doğu’ya Seyahat” başlığı altında, “1700 yılında Erzurum ve Palu’ya Yapılan Seyahat”*

(1705).

2. (1701-1702) yıllarında Türkiye'ye gelen "Tournefort Seyahatnamesi" (1717).

3. Türkiye İran ve Arabistan Yolculukları (1790).

4. Yukarıda 4. sırada verdiğimiz misyoner faaliyetlerinin neticeleri 1730 ve 1780 yıllarında tekrar yayınlanmıştır.

1809-1877 yılları arasında yayınlanmış olanlar:

Bu devreye ait dolaylı ve dolaysız Ermenilerle ilgili 73 kitap ve makale- başlığı gözden geçirilmiştir. Sonuç şöyledir:

1. Ermeniler, Ermenistan Tarihi, coğrafyası ve bunların yaşadıkları Türk bölgesinde yapılan tetkik gezileri ve neticeleri hakkında, 8 kitap veya makale,

2. Ermeni Dili ve Lügati hakkında, beş,

3. Ermenistan'a (Doğuanadolu) Seyahat hakkında, sekiz,

4. Ağrı Dağı hakkında, beş,

5. Aras nehri hakkında, iki,

6. Türkiye Ermenistan'nın İnceden İnceye tetkiki ve araştırılması hakkında, bir,

7. Çukurova bölgesinin inceden inceye araştırılması hakkında raporla (1854) birlikte bölge hakkında, üç,

8. Hristiyan Ermeni Milletinin Zoro astre kanununa karşı isyanı konulu (1844), bir olmak bir olmak üzere, toplam 61 kitap ve makale yayınlanmıştır. Daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında şüphesiz, bu sayı daha da artacaktır.

Fransız hükümetlerinin ve Fransızların, bütün bu faaliyetleri neticesinde, Türk hâkimiyeti altında bulunan yerlerde hayali bir Ermenistan'ı ortaya atmak ve Ermenileri tahrik ve teşvik etmek suretiyle, Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamış olduklarını ortaya çalıştık.

Diğer taraftan, Fransa'nın yanı sıra, başta Rusya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ile diğer bazı Avrupa devletleri de bu konuda rol oynamışlardır.

Fakat **ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ATILMASINDA VE DESTEKLENMESİNDE BU DEVLETLERİN ESAS GAYELERİ, GERÇEKTE BİR ERMENİ DEVLETİ MEYDANA GETİRMEKTEN ÇOK, TÜRKİYE ÜZERİNDE EKONOMİK VE SİYASİ BİR HÂKİMİYET KURMAK İDİ. Aralarındaki çekişme ve rekabet yüzünden bu hâkimiyeti kuramadıkları gibi, mesele, Ermenilerin beklediği sonucu vermemiştir.** Ancak, bu devletler tarafından, kendi çıkarları uğruna, yüzyıllarca, Türk idaresinde Türklerle birlikte kardeşçe yaşamış olan **Ermeniler, Türklere düşman edilerek, 1880'lerden 1920'lere varıncaya kadar, isyana itilmişler ve desteklenmişlerdir.** Sonunda mesele, 1920 Gümrü Antlaşması ile kapanmıştır. **FAKAT NETİCEDE, BU MESELEDEN TÜRKLER DE ERMENİLER DE BÜYÜK ZARAR GÖRMÜŞLERDİR. BİNLERCE TÜRK VATANDAŞI ERMENİ, MUHTELİF TARİHLERDE, TAHRİK EDİLDİKLERİ DEVLETLERİN ÜLKELERİNE GÖÇ ETMİŞLERDİR. (Fransa ekonomisini ve nüfusunu yine güçlendirmek için bu yola günümüzde tekrar başvurmaktadır.)**

Fakat, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen, Türklere karşı Ermeni terörünün ortaya çıkması ile meselenin kapanmadığı anlaşılmıştır. Ancak, Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında rolü olan devlet ve milletlerin, Ermeni terörünün de ortaya çıkmasında da büyük rolü ve sorumluluklarının olduğu da unutulmamalıdır.

KAYNAK:

Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu

Düzenleyen 8-12 Ekim 1984 Atatürk Üniversitesi Sağlık-Kültür Ve Spor Dairesi Konferans Salonu Erzurum -Kurtuluş Ofset Basımevi 1985 Ankara, s.285-291